

Mosolyok árnyéka

Éppenséggel minden így is történhetett volna.

Egy hathengeres, háromezer köbcentis Facel Vega sportkocsi érkezik az 5-ös úton a franciaországi Yonne megye Villeblevin nevű településének határában levő benzinkúthoz. Az aprócska helység – Petit-Villeblevinnek is nevezik – Párizstól alig hetven kilométerre délkeletre található, alig egy óra járásra a fővárostól: megfelelő arra, hogy fiatal, szakképesítés nélküli, néhány éve az országba érkezett magyar itt kapjon munkát. Tölti a kocsik tartályait, mossa a szélvédőket, takarítja a mosdót, ha kell, kiségi a büfében. Mindezt majdnem éhbérért, de a húszat még be sem töltött, 1940-es születésű, értelmes fiú tulajdonképpen elégedett. Van megélhetése, fedél a feje fölött, és biztos távolban lehet attól a Magyarországtól, ahonnan már három és fél éve folyamatosan jönnek hírek: akasztanak... A Baross téren, a Keleti pályaudvar környékén és a hetedik kerületben harcolók nagy része talán még a többenél is szörnyűbb mézszárlások tanúja, a Kerepesi út felől érkező oroszok különösképpen nem ismertek irgalmat, ha megtudták volna, hogy ő is a Baross tériekhez tartozott, biztos a kötél, szerencsére még november közepén sikerült lelépnie. És ha itt, Franciaországban nincs is nagyon lehetőség honvágyának csillapítására, annyi mégiscsak megadatik, hogy néhány magával hozott vagy az elmúlt évek alatt nagy nehezen beszerzett magyar könyvet olvasgasson, élvezve az alig hallott, alig gyakorolt édes anyanyelvet. Többnyire versesköteteket: Aranyt, Petőfit, Adyt...

A luxuskocsinak számító, éjfekete Facel Vega az 5-ös főútról tért le, Párizs felé tartott. Négyen voltak benne, két férfi és két nő, utóbbiak hátul. A két férfi kiszállt, a sofőr tele kérte a tankot, a másik pedig, szája sarkában szerencsére meg nem gyújtott, de az erős dohányosokra jellemzően a bagózás illúzióját keltő, hosszasan szopogatott cigarettával kissé szemügyre vette a benzinkutas fiút. Észrevette, hogy a kút mellé nyitott könyv van letéve (hősünk az előbb még olvasott), és feltűnhetett neki az olvasó (ráadásul – észrevehető – verseket böngésző) benzinkutas. Meg az is, hogy a némileg Humphrey Bogartra emlékeztető

férfi számára a könyvborító tökéletesen érthetetlen nyelven íródott. Udvariasan köszönt, azután megkérdezte, milyen nyelven adták ki ezt a könyvet. Magyarul, válaszolta a fiú. Maga magyar? – kérdezte a férfi. Az igenlő válaszra és a kiegészítésre, hogy már több mint három éve, 1956 vége óta Franciaországban él, olyan érdeklődés és fénylő szeretet villant meg a tekintetében, hogy a fiú maga is csodálkozott, milyen hirtelen-váratlan bizalom árad szét benne az ismeretlen iránt, annyira, hogy elővett és megmutatott neki néhány mindig magával hordott fényképet, melyek a szüleit, a barátait és a Baross térieket ábrázolták.

A férfi lassan, egyenként nézegette a képeket, a Baross térieknél mintha nagyon szelíden kicsit elmosolyodott volna, és alig hallhatóan, hangjában megrendült szeretettel és részvétellel néhányszor ezeket a szavakat rebegte maga elé: *les enfants perdus, les enfants perdus...* Elveszett gyerekek, elveszett gyerekek... Közben a sofőr szólt, a kocsiból a nők is valamit kiabáltak, a férfi nagyon kedvesen elmosolyodott, kezet nyújtott, átadta a névjegyét, beült a kocsiba és elhajtottak. Neve a világon semmit sem mondott egy alig húszéves magyar esztergályos fiúnak, egészen másnapig. Amikor megtudta, hogy a névjegyen szereplő névvel vannak tele az újságok – a rádió is bementa –: Párizsba tartva, az 5-ös úton, Petit-Villeblevin fogadó közelében halálos balesetet szenvedett Albert Camus, a világhírű Nobel-díjas író és kiadója, a kocsit vezető Gallimard, akinek velük utazó felesége és lánya életben maradt.

A magyar fiú sok év múlva meséli el ezt a rövidke, 1960. január 4-én déltájban történt találkozást – és máris a legújabb kori magyar novellairodalom egyik, mondjuk ki, talán jelképes jelentőségű, rendkívüli új darabjánál vagyunk: Borbély László *Camus mosolya* című írásánál, amely az 1968-ban (!) született írónak az idei könyvhétre megjelent, *Finita la commedia* című novelláskötetében látott napvilágot.

A *Camus mosolya* bizonyos szempontból mérföldkő – az 1956-os forradalom művészi ábrázolásának máig nem éppen problémamentes történetében és a magyar prózairodalomban egyaránt olyasféle sajátos jeladásnak érzem, amivel eddig legföljebb csak igen-igen kevés írásmű veheti fel a versenyt. Noha Borbély említett kötetében több 56-os tematikájú kispróza is olvasható (*A lázadó ember* – újabb, bár jóval haloványabb Camus-reminiscenciákkal –, *Októberi sziklánkok*, *Mire megvirrad*), a *Camus mosolya* az, amelynek esetében igazán kimondható: igen, éppenséggel valóban így is megtörténhetett volna. Arany János biztató bólogatásával: „nem a való, annak égi mása...” Drámaiságában olyan ez az alig négy és fél oldalas kis írás, mint valamelyik megrendítő erejű és szívszorító mediterrán szél, bóra vagy tramontána, vagy sirokkó, vagy misztrál, letaglóz és fel is kavár egyben. Hatása rendkívüli – szélzúgást idézve dörömböl a felismerés: íme azok az elemei a történelmi ábrázolásnak, amelyekből a história hétköznapi alkotórészecskéi – tankolástól fényképnézegetésig –, a kiváló alkotói alapötlet és a kellő eszmei „töltet” helyes arányérzékkel megválasztott-ötvözött alkalmazása révén a műegész alappilléreivé válhatnak. Camus mosolyának – mosolyoknak, az emberi arc kifejezésrendszerében e tán legcsodásabb jelzéseknek – árnyékából így

születhet sorsfordító, nagy történelmi események halhatatlanságának megörökített-originális foglalata.

Camus mosolyának árnyékában felködlik a párás, ködös közép-európai szemhatáron egy másik Camus is. Az, amelyet – úgy, ahogy – annak idején megismerhettünk valamikor a hatvanas évek legvégén, a hetvenes évek elején. Az *egzisztencializmus* című kötet először 1965-ben jelent meg a Gondolat Kiadónál, 1972-ben már a harmadik kiadásnál jártak, amely 9900 (!) példányban juthatott el a magyar olvasókhoz. (Ez akkoriban, hangozzék ma bármily ábrándosan lehetetlennek, szégyenletesen és gyanúsan alacsony példányszámnak számított – 50-60 ezres átlagok mellett...) Divat is, persze, s amennyire – annyira, amennyire – hagyták, az a kommunistákkal mindvégig több mint fura módon kacérkodó „eszmetársnak”, a drámaíró filozófként prezentált Jean-Paul Sartre-nak és a hatalom által alig leplezett „mögöttes-kultuszának” legalább annyira köszönhető, mint a forradalom tízéves évfordulóját követően lassan, nagy nehezen, zavarosan, ellentmondások özönével terhelten, de mégiscsak „talpra állni” (értsd: gondolkodni, vitatkozni, tájékozódni, legalább elméletben valamit tenni igyekvő) magyarországi értelmiségi „divatteremtésnek”. Kívülről behozott és a mindenható párt által körmönfontan teremtett divat volt ugyan, ám kétségkívül meglehetősen hatékony és a maga módján gyümölcsöző is. Emlékszem, mekkora – és mily riasztóan tájékozatlan-naiv – vitákat folytattunk úgy 69 táján, érettségi és felvételi felé közeledvén: vajh az egzisztencializmus a kudarcot vallott marxizmus után „a leghaladóbb” avagy csak „a leghaladottabb” filozófia-e – míg aztán úgy 70–71 táján a Magyar Néphadsereg komoran magabiztos főbunkó tisztjei véget nem vetettek az egész szellemi bolhacirkusznak, odavetvén a bölcsész század kalandozgatni próbáló, menedékkeresőn összeverődött különítményes ifjoncainak: „...aztán összeolvasnak itt mindön Szar(tr)t, mög ilyen Kamu dumát...!” És a dolog el volt intézve.

Ha ma fellapozzuk *Az egzisztencializmus*-kötetet: kifejezetten reprezentáns gyűjteményét találjuk alkotóknak és mű-részleteknek – Kierkegaard, Jaspers, Heidegger, Sartre, végül Camus. Kierkegaard-tól olyan passzusok, mint *A szorongás fogalmáról* vagy a híres *Don Juan*, vagy Jaspersnek a történelmet, valamint a szkizofrénia és korunk kultúrája közötti összefüggéseket taglaló írása. *A létezés, a semmi és a szorongás* (alapmű) képviseli többek között Heideggert, Sartre-t pedig – például – *Az egzisztenciális pszichoanalízis* vagy a *Miért írunk?* című esszéje, szépirodalmi művei közül részlet *Az undorból, A legyekből, Az ördög és a jóistenből*. Camus ebben az előkelőnek mondható társaságban és válogatásban sereghajtóként sem vall szégyent – itt és ekkor olvashattuk először teljes egészében magyarul (Dobossy László kiváló fordításában) a fenséges szépségű, ragyogó *Sziszüphosz mítoszá*t, de részleteket is az először magyarul csak 1970-ben megjelent szépprózai művekből (*Közöny, A pestis, A bukás*). Összességében Camus a többiek közé ágyazva bár, de a maga sajátos jelentőségében e könyv révén sejdíthetett meg velünk valamit először és jelentékenyen abból a sajátos univerzumból, melynek révén – homályosan kicsit kapisgáltuk – annyira különbözött a véle

unos-untalan, hosszú időn át összerosott Sartre-tól, de az egzisztencialista filozófia nagy előfutárainak tekintett Kierkegaard-tól vagy Heidegger-től is. Amikor – már harmincéves korom táján – egy rövidke Kierkegaard-belehabarodás közepe a *Vagy-vagyban A csábító naplóját* olvastam, könyörtelenül le kellett vonnom a következtetést: a kiváló dán gondolkodó a Petőfi-féle Kárpátok „tán csodállak, ámde nem szeretlek” érzeményét képes csak igazán bennem hagyni ahhoz a máig fölmelegítő, az ifjonti lángolást nyugodt, derűsen bizakodó időskori vonzalommal fölváltó érzelmi attitűdhöz képest, amit a *Sziszüphosz* vagy akár *A pestis* újbóli elolvasása jelent. És így érünk el megint a benzinkútnál ismeretlen nyelven íródott verseskönyvet forgató, vonzóan-viszafogottan kedves, bogartos ember megejtő mosolyáig: *A magyarok vére*, megkockáztatom, a *Sziszüphosz mítoszában* fogant, és úgy lehet, olyan írásaiban érlelődött cselekvő fiatal férfivá – ha úgy tetszik, tizenhat éves pesti sráccá a Baross téren –, mint a *Helena száműzetése* vagy *A déli gondolkodás*, netán *A lázadó emberben Az államterrorizmus és racionális terror* című fejezet, abban is, mondjuk, a *Totalitás és perek* alcímet viselő rész.

Amikor pedig fellapozzuk a *Sziszüphosz mítoszt*, az emlék-felidézőnek engedtessek meg, hogy – Nagy Géza kiváló munkáját elismerve az 1990-es „első igazi”, teljes magyar kiadásban – azt a különösen kedves elsőt, a legelsőt, a Dobossy-féle fordítást használja fel: az istenek által szüntelen sziklagörgetésre ítélt Sziszüphosz, „a haszontalan munka hőse”, ahogyan a görög mitológiát okítva iskolásan tanították anno, a sokadik kísérlet után „nézi a követ, amely néhány pillanat alatt legörög abba az alsó világba, ahonnan ismét fel kell majd hoznia a csúcsra. S leereszkedik a síkságra. Visszatérése közben, ebben a szünetben érdekel engem Sziszüphosz. [...] E percekben, amikor elhagyja a csúcst, és lassan leszáll az istenek szállása felé, Sziszüphosz fölötte áll sorsának. Erősebb, mint a sziklája. [...] Sziszüphosz, az istenek proletárja, tehetetlen és lázadó, teljes egészében ismeri a maga nyomorúságos helyzetét: erre gondol a hegyről leszálltában. [...] Nincs sors, amelyen a megvetés felül ne tudna emelkedni.” 56-nál vagyunk. A forradalom kellő mélységben rögzített megítélésénél.

„Magára hagyom Sziszüphoszt a hegy lábánál. Az embert mindenkor megvárja a terhe. De Sziszüphosz a felsőbbrendű hűséget hirdeti, amely tagadja az isteneket, és felemeli a sziklákat. Ő is úgy véli, hogy minden jól van. [...] A magaslatok felé törő küzdelem egymaga elég ahhoz, hogy megtöltse az emberi szívet. Boldognak kell képzelnünk Sziszüphoszt.”

A nyárban található a *Heléna száműzetése* című, 1948-ban született írás. Itt talán még közvetlenebbek a könnyen értelmezhető „egybeesések”. „Mi száműztük a szépséget, a görögök fegyvert fogtak érte. [...] A görög gondolkodás mindig is mintegy védőbástyaként korlátokat állított magának. Semmit se vitt a végletekig, sem a szentséget, sem az igazságot, mert nem tagadott meg semmit, sem a szentséget, sem az igazságot. [...] A görögök számára az értékek megelőztek minden cselekvést, és pontosan megvonták határait. [...] Mindazok, akik ma a szabadságért harcolnak, végső soron a szépségért küzdenek. [...] A jövő történelmének értelme bizonyos fokig nem az, amit mi annak hiszünk. Az al-

kotás és az inkvizíció közti harcban rejlik.” *A déli gondolkodásban* (1950) alighanem eljut a legújabb kori szellemtörténetben az egyik legmegragadóbb lírai önmeghatározásig: „az aljas Európába hajítva, ahol büszke fajta halódik, szépségtől és barátságtól megfosztottan, minket, mediterránokat a fény éltet. [...] 1950-ben a mértéktelenség mindig kényelem, néha karrier. A mérték viszont tiszta feszültség. Valószínűleg mosolyog, és megvet bennünket, dolgos apokalipszisre szánt, görcsösen rángatózókat. E mosoly végtelen erőfeszítés eredménye: többleterő. A felénk fősvény képet mutató, törpe európaiak, ha mosolyogni már nincs is erejük, kétségbeesett rángatózásaiukat miért is ne mutatnák felsőbbrendűségük példajaként?” Az azonosulásra készítő – az alkotás és az inkvizíció közötti – harc kiváltó okait pedig rendkívüli szuggesztivitású költőiséggel-bölcsességgel fogalmazza a meg *A lázadó ember* már emlegetett részében: „csakis egy ostoba ember képzelheti, irracionális dühében, hogy szadistán kínozni kell az embereket beleegyezésük kicsikarására. Ilyenkor ember igaz le embert, tisztátalan párosodásban. [...] A legmagasabban szárnyaló szellemet a vegyítés rendőri technikájával először is a legalacsonyabb röptű szintre hozzák. Öt, tíz, húsz álmatlan éjszaka után megfogamzik a csalóka meggyőződés, új, halott lelket hoz a világra. E szemszögből nézve Freud óta az egyetlen ismert pszichológiai forradalmat az NKVD hajtotta végre, s úgy általában a rendőrség. [...] Ettől fogva átalakultak a hagyományos emberi kapcsolatok. Fokozatos átalakulásuk jellemzi a racionális terror világát, ahol, különböző fokokon, Európa él. [...] Prométheusz, az első lázadó azonban nemet mondott a büntetés jogára. Még Zeusz sem elég ártatlan ahhoz, hogy joga legyen a büntetésre. [...] Prométheusz ekkor magára ölti egyik áldozata arcát. Az idők mélységes mélyéből az ő kiáltása ver mindmáig visszhangot Szkítia pusztaságain.”

Camus-nek az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc melletti kiállása ma már közismert. Az már viszont egyáltalán nem, hogy *A magyarok vére*nek írója ennyire alapos, rendkívüli és megrázó hatású erkölcs- és történetfilozófiai előképekben „ágyazott meg” mindennek – majd hogyan is lehetne fogalmazni: bizonyos Camus-írások és az azokban olykor – látjuk – parádésan megfogalmazott gondolatfutamok nélkül ez a páratlanul érzékeny, elképesztő intellektuális poggyászszöveggel „a világba vettetetten” (hogy egzisztencialista terminussal éljünk) sürgő-forgó ember sohasem juthatott volna el Borbély László faluszéli benzinkútjáig. Igen, az embert mindenkor megvárja a terhe. A közvetlenül a rendszerváltás után megismerhető, immáron teljes és magyarul teljesen „rendbe tett” nagy művek – mindenekelőtt a „gyűjteményes” *Sziszüphosz mítosza* (1990) és *A lázadó ember* (1992) – igen meggyőzően példázzák: ez a gondolatvilág, ez az eszmerendszer egyenes ági, folytatólagos rokonságban (le)származási és vérségi kötelékekben állott azzal a páratlan történeti eseménysorral, amiről Szabó Lőrinc az *Irodalmi Újság* legendás november 2-ai számában azt írhatta, hogy „amit a magyarság most művelt, azt nyolc napon át lángoló glóriaként csavarta maga körül a földgolyó, glóriaként, melyben soha ki nem hűl a visszanyert tisztelet, a szeretet és a csodálat”.

Ezért állhatott meg úgy a benzinkutas fiú – az istenek egyik proletárja – előtt az a középkorú férfi; ezért valós és szép Borbély látomása. Ezért mosolyoghatott úgy, ahogyan valóban mosolyoghatott volna, és ahogyan – higgyük el – mosolygott is. És mosolyog azóta is, az időtlenség megnyugtató végtelenjében, szája sarkában cigarettával, miközben okos tekintetével messze-messze, kelet felé néz, látja Szkítia messzi pusztaságait, füstöt, lángokat és beomló három-négymeletes házakat, romos utcákat, lánctalpakat, lövegcsöveket és rohanó alakokat, szépségért harcoló mediterránokat, akiket az ablakokba a halottakért kitett gyertyák fénye éltet, a havas határban végtelen sorban batyukkal egymás után, egyetlen irányba ballagó, lehajtott fejű, sűrű embersorokat. Szegény, szegény elveszett gyerekek, mormogja maga elé, nem divatos-felszínes szánakozással, hanem mélyen, nagyon mélyen, a csontjai velejéig átélve, átérezve, átsajdulva mindent és mindenkit, olyan szívet-lelket megrázó empátiával, amire csak a legeslegnagyobbak képesek. Ezért – sőt: ezzel – mosolyog. És mosolyának árnyékában erősebb, mint a sziklája. Ő a legerősebb a világon.

Epilógus helyett: lám, ilyesmiket juttat eszébe az embernek egy jó novella. Amikor tavaly a legújabb kori magyar história legragyogóbb eseményének hatvan-éves évfordulóját ünnepeltük, nem a franciaországi vagy akármilyen nyugati emigrációba kényszerült tizenéves fiúk akármelyike és nem is az az írástudó számított a legfontosabbnak, aki az istenek proletárjaival immáron a végtelenbe szobrozódottan, „véletlenül” találkozáván, ókori görögöket idéző küzdelmük előtt a legtisztábban látó franciaként hajtott fejet. Pedig most, egy év múltán alighanem beláthatjuk: mégiscsak – így együtt – ők azok, akik egy röpke isteni kegyelmi időben, halál és szeretet keresztútján egymásra mosolyognak ott a januári délben, kilencszázhatvanban, benzinszagban, frank vidéken, túl nietzschei jón és rosszon. Mosolyok – az ő mosolyaik – árnyékában tudunk ma élni.

